

Nyáry Szabó László

Spanyol-é a gyilkos nátha?

Muszkanátha – spanyolnátha – kín(j)anátha Náthák és az irodalom

A „spanyolnáthában” elhunyt Tömörkény István halálának 100. évfordulóján

Náthák és más átmenő(s) kehel(l)ős, göthölős betegségek gyötörték a világot eleget, de máig nemigen születet(het)ett róluk összefog(lal)ó irodalom, hiszen ezek alapvetően tünetszegény, de gyorsan öltő betegségek, melyek amilyen hirtelen kerekednek, olyan hirtelen el is tűnhetnek. Idegenkedő nevük méltatlanul tarol manapság. *Nátha* helyett *influenzát* mondanak az idegenszívűek, még a magyar betegeknek is nap mint nap. Orvskollégák is botladoznak pallérozatlan nyelveikkel, így botránkozva hallhatunk *infulenzáról*, de akár még *infulenzáról* is, akár a tévéhíradóban is „nyelv-neveletlen” kollégáinktól. (A forrásokat itt kollegiális indulattal mellőzöm.) Ezúton is ajánlom nekik a könnyebben kimondható, magyarul (anya)nyelvbártabb *nátha* emlegetését, különösen műveltebb betegek körében. A tekintélyük megóvásáért is sokat tehet a *nátha!* Szóban és írásban egyaránt.

De lássuk csak, hányadán állunk a *nátháinkkal*, melyek néha *influenzába* fajzanak, olykor meg világraszóló járványba torokollnak, sőt rettegett *disznónáthák* (11) meg nem ritkán már angломán betűbetegségbe esve *H1N1* alakban is fertőzve terjednek. A *spanyolnátha* valamivel elegánsabban hangzik, mint a *disznónátha*, vagy éppen a *muszkanátha*. Kezdjük mégis ott, a régi idők gyilkosánál!

Muszkanátha néven terjedt az influenza már 1890-től (14). A *muszka* az ’oros (ember)’-t jelentette (1), többnyire annak rosszálló alakjaként. Bizony *muszkabogár* néven futott még a csótány is akkoriban. E kórszaporító bogár pedig éppen Tömörkény István – szégyen szemre máig kiadatlan – kéziratos tájszótárában élte túl napjainkig (15). Körtörténetileg érdekes, hogy mennyire nem használjuk forrásként irodalmunk egyik legközlékenyebb csillagát, Krúdy Gyulát, pedig sok érdekeset mesél a kor kórjairól.

„Az influenza nevű betegség paprikázza meg az orrokat, szemeket; ólmot önt az agyvelőkbe, a csontokba; köhintet vagy földhöz vág; lázba visz, mint valami pokoli mánor, vagy rád térdepel, hogy erőtlenné tegyen. Honnan jött? Annyi bizonyos, hogy már a múlt században itt volt, miatta

maradt el egy télen az orosz háború, mikor a kozákezek már a galíciai határon álltak. Stilszerűen: muszkanátha volt a neve, de az akkori emberek, a múlt század táplálkozási hiányt alig ismert emberei könnyen kibírták. Volt olyan, aki kétszer is túlesett rajta. De hol van a mai, elképzelhetetlen viszontagságokon, háborúkon, forradalmakon, nélkülözéseken átment emberi szervezet a régítől? A nagyon okosak azt mondják: nem szabad vele törődni, mert járványok mindig voltak és lesznek a világon. A mostani járvány ellen a legjobb szer a jókedv, gondtalanság, életvidámság, mert a betegség csak a borult embert meri megközelíteni. »Fel a fejjel, bátran a veszélyes helyeken!« – idézik a dickensi örökkapitányt.” (7)

A mi *muszkanáthánk* felbukkan kalandosabb körökben is:

„A régi, becsületes muszkanátha, amelybe okvetlenül bele kellett halni minden öregembernek, ha néhányszor már kiállotta is, azzal vigasztalgatta magát, hogy kitanulta, megszokta, megbarátkozta a betegségét: ez a régi becsületes betegség nem mert előbb jönni, mint tél elején, zordon, mocskos, kiállhatatlan időjárásban, amikor az embernek amúgy is jölesik az otthon való tartózkodás. Az embernek volt kedve a kúrához. »No, ez csak a negyedik muszkanáthám – mondta még kilencven esztendőskorában is az ember magában. – Jósa doktor azt jósolta, hogy hátra van még egy. Ha azt is kibírom: örökké megmaradok.« Az ember tehát nyugodtan nézett a kedvetlen időjárás elé, tudta (hisz a csalhatatlan doktor mondta), hogy még két influenzája van hátra.” (6)

Krúdy még a muszkanátha orvosságát is biztos helyről tudta: „[...] a magyar orvosok már régen kitalálták, hogy a muszkanátha ellen nincs jobb orvosság a tokaji bornál” (5). Azután a (királyi borára is) büszke muszkanáthára alig több mint negyed századra valami egészen más nátha következett. Más „nemzetiségű”, addig teljességgel ismeretlen és még gyilkosabb nátha. Nem is a vének, hanem az ifjak meg középkorúak gyilkosa. Máig is rejtély, hogy ez az előbbinek rokona volt-e, vagy valóban idegen, nyugati tömeggyilkos.

1. kép: Biológusok és a spanyolnátha mikrobája (Lluis Bagaria – El Sol, 1918 jún. 7.)

Éppen száz esztendeje söpört végig a világon, legalábbis a nyugati felén. Leterítve, megölve villámgyorsan 50 millió embert, többet mint maga az első világháború, amely éppen a „nátha” – e gyilkos kórság – kitörésének (is) melegágya lehetett. Szerénykedőbb becslések szerint „csak” 25 milliót, bátrabb becslések szerint azonban akár a 100 milliót is meghaladhatta e tömeggyilkos „nátha” áldozatainak a száma (3). Mivel a „fekete halál”, a pestis is „csak” 34 millió embert pusztított el, így annyi bizonyos, hogy minden idők legpusztítóbb világiárványa ez a nátha volt (12). Így a neve is megér egy kis fejtörést.

Tömörkény Istvánt, a szegények gazdagszavú és gazdagnyelvű íróját néhány nap alatt vitte el a legnagyobb egészségből a halálba, alkotó ereje teljében. Tömörkény István, ahogyan Móricz Zsigmond emlékezett rá temetése napján: „Elment a magyar embör legjobb barátja.” (10). Azóta – száz esztendeje – ő már csak *A kincs a földben*. Nem is rendelkezett, végakarata sem volt, hiszen olyan gyorsan jött érte a halál. Bő másfél évre rá – hogy asszonyt is említsek – egy másik neves tollforgatónkat, Kaffka Margitot Ady „nagyon-nagy író-aszszony”-át ölte meg e gyilkos vírus pár nap alatt, a 12 éves kislívával egyetemben. Aztán nem maradt más utána, csak a *Színek és évek* (regény, 1912) emléke: „Szép, nagy csendesség van körülöttem jó ideje már [...]” (4).

1918/19 fordulóján tobzódtak a baljós események Magyarországon. Az őszirózsás forradalom, aztán a hazaárulások képtelen sora, és akkor berobbant a gyilkos nátha. Több embert ölt meg, mint a világháború! Tömörkény halálában azonban van egy furcsa rejtély: a „spanyol” nátha hivatalos kitörése

előtt (egy esztendővel) vitte el a villámvész. Tömörkény István nem készült a halálra, mint ahogyan a vészragály többi áldozata sem. Oly hirtelen jött a vég, hogy nem is készülhetett rá. Hiszen e kór leginkább az ifjú fölötték – érdekes módon nem muszkanáthásan az öregek – körében tarolt. A *Célszerű szegény emberek* (1922) megörökítője alkotó ereje teljében távozott. Tudása igazi teljét, gyümölcsét így sohasem élvez(het)tük. Bibliográfiájával máig adósa a hálátlan utókor (Zsoldos Sándor irodalomtörténész személyes közlése 2016). Nem csak a mi magyar irodalmunkat tépázta (meg) e gyorsan gyilkoló ragály.

Francos nátha vitte el Guillaume Apollinaire-t, a *Szeszek* (1913) szerzőjét, de Edmond Rostand francia költőt, a *Cyranó de Bergerac* (1897) dráma íróját is e „villámgyilkos” (*la grippe espagnole*) érte utol Baszkföldön (1918 végén). Az osztrákoktól a háborodott, extrém expresszionista festőjüket, Egon Schielét ragadta el gyermekükkel együtt nyolchónapos várandós felesége halála után három nappal.

De ugyanezen évben halt meg a klondike-i „aranyember”, Frederick Trump (Donald Trump öregapja) is e „villámkór” áldozataként. Majd négy évre rá (1922) e járvány föllángolása végzett a balsorsú IV. Károly magyar királyunkkal is.

MENNYIRE IS VOLT „SPANYOL” EZ A NÁTHA?! „Spanyol” nátha! – Jól megjelölt eredettel! De honnan is jött valójában e rettenet? Keletről vagy nyugatról? Száz év múltán még ebben sem lehetünk egészen bizonyosak! Lespanyolozni e „náthát” legalább oly illetlenség, mint Dzsingisz kán biológiai fegyverét – a gümőkórt – lemagyározni. A stigmatizáló rágalom, a *Morbus Hungaricus* – ami sokkal méltányosabban lehetne *Morbus Sauromaticus*, magyarul *Szarmata-kór* (11), vagy *Morbus Tataricus*, magyarul *tatárkór* (11) a legviszszafogottabban szólva is méltánytalan a magyarra nézve. A szarmaták ugyanis már a honfoglalás előtt félezer esztendővel szenvedtek e kórtól. A tüdővész meg a legdurvább szövődményei – nyomorító csontgümőkór – már az i. sz. III–IV. században tarolt szittyá véreink nyugati határóreiben, a szarmatákban, csak emléke nem maradt ennek az írásos forrásokban. Kiderül azonban mindez napnál világosabban a XX. századi, továbbá a jelenkori régészeti ásatásokból. Dzsingisz kán pedig szinte „biológiai fegyverként” használta a gümőkór új törzseit (9). Kie is a tbc? Érdemes újragondolni, mely néphez, népcsoporthoz is kötünk kórságokat! Érdemes azt is végiggondolni, milyen okokból illetünk népnevekkel csúnya ragályokat. Amennyiben a legvalószínűbb szándék, a propaganda lopózik mögötte, nem szabad haboznunk! Helyére kell tennünk a régi idők elvetemült gondolatait és szóval máig ártó szándékait!

De térjünk csak vissza a döbbenő mértékben taglózó „nátha”-hoz, mely spanyol néven híresült el! Miről is nevezhetünk el egy ilyen hirtelen kór(ságot), vagy éppen egy egyszeri járványt? Talán arról a népről vagy vidékről, ahonnan indult, esetleg arról a népcsoportról, amelyben legelőször vagy

amelyben legsúlyosabban tarolt? Mítől is spanyol ez a világjárvánnyá dagadt, százesztendő vén „nátha”? Ennek egyetlen igazi oka – úgy tűnik – a sajtó; annak cenzúrája és persze propagandája. Az, hogy az első világháborúból sikeresen kimaradt Spanyolországban nem uralkodott annyira a háborús propaganda (ahogyan a járvány sem), így nem vert minden sajtót bilincsbé a cenzúra sem! Ezért a járvány fura eseteiről – más országokkal szemben – szabadon írtak, mert írhattak a spanyol lapok. Nincs rá bizonyíték, hogy hamarabb bukkant volna föl e ragály Ibériában, de arról sem, hogy többet vagy hamarabb ölt volna a békés félszigeten, mint másutt. Lespanyolozni e „náthát” száz év bölcsítő távlatából tehát több mint illetlen dolog! Propaganda ide, vagy oda, tény, hogy spanyol földön említették először a föllángoló járvány tömeges áldozatait.

Eredete és terjedése alapján sokkal inkább *franci nátha* (11), de talán a német eredeti a legprecízebb, minthogy *flandri nátha* (11), egyenesen Flandria harcmezőiről. Tudvalevő persze, hogy Flandria déli és nyugati része akkoriban már évszázadok óta franci(a) megszállás alatt állott. E térkép tanúsága szerint éppen Kínából indult a világ legnagyobb ragályos kínja is (2).

1918 tavasza végére Spanyolországban nyolcmillió ember betegedett meg – egyharmaduk Madridban – egy gyorsan terjedő náthaszerű kórképpen. Hirtelen, hübele indulattal akár *madridi náthának* is (11) keresztelhetnénk/nevezhetnénk/bélyegezhetnénk. A hivatalok és irodák is zárva tartottak, míg – a Fabra Hírügynökség révén – világgá röptették a hírt: „Egy különös járvány terjed Madridban, mely enyhe lefolyású, halálesetet nem jelentettek.” Annál különösebb, hogy később milyen hatalmas halálozási aránnyal söpört végig e(gy) járvány Európa többi országain a „spanyol” névvel.

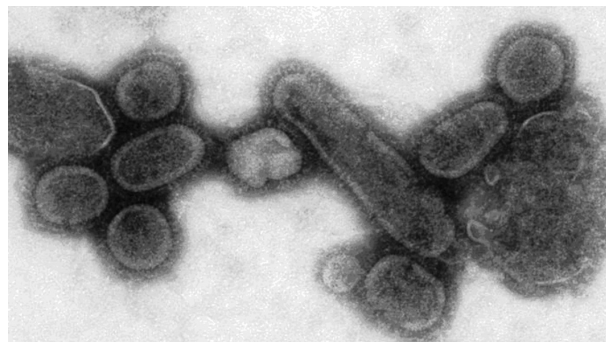
Lássuk hát, mik lennének, lehetnének, lehetek volna már eddig is a „spanyolkór”-nak illőbb nevei? Kezdjük talán azzal, hogy nem is mindenki ismerte e kórt a világon *spanyolnáthaként!* Származása szerint a németek inkább *flandri(ai) láz* (11) – *Flandern-Fieber* – nevezték, de a britek is *flamand náthának* (11) hívták. Érdekes! A nyugati hadszíntér legádázabb harcokban rongyolódott, legnyomorodottabb vidékéről származtatják! Az angolok és az amerikaiak nemzetiséget sem igen tulajdonítottak neki. Az amerikai katonák *háromnapos láz* néven *three-day fever* alakban emlegették.

Minő fura dolog! A spanyolok maguk csak *náthaként*, vagyis *gripeként* emlegették. A nagy háború után a *nagy Nátha!* (11), melyről addig-addig cikkeztek, míg rájuk szállt a gyalázat a nagy sajtószabadságbán.

E nátha áldozatait gyakran végzetes vérzéses tüdőgyulladás nyomán heveny légzési elégtelenségben haltak meg, szederjesen (cianotikusan) fulladtak meg, így illő neve lehet a *lilahalál*, *lilulhalál* (11); az amerikai katonák *purple death* neve nyomán. A lefolyása pedig rohamos volt! Német sebességjel-

zője a „villám”, hiszen villámgyors gyilkos volt, így a németek gyakran *villámhurutként* (*Blitzkatarrh*) emlegették. Ennek magyarul szabatosabb értelmezése lehet a *rohamnátha* (11). De a gyilkos nátha, mely a legkevésbé sem volt „spanyol”, kiérdemli még a *gyiloknátha* (11) vagy *halálnátha* (11) nevet is. Az általa okozott halál pedig szójátszón *náthalál* (11), színjátszón meg *lilahalál*, *lilulhalál* (11).

De lássuk a kórt és a kórokozót! Bizonyosan vírus. Mai ismereteink szerint influenzavírus.

2. kép: Az 1918-as – föltételezett gyilkos – vírus elektronmikroszkópos képe

Máig bizonyossággal azonosítatlan, de a kutatások jelen állása szerint valószínűsíthetően influenzavírus A, abból is a manapság gyakran emlegetett H1N1 altípus lehetett (8).

Ha már igazán találó nevet keresünk e gyilkos kórnak, vagy éppen egy egyszeri járványnak, névadója lehet valamelyik neves áldozata is. Ahogyan Móra Ferenc írta Tömörkényről: „Szeged kultúrpalotájának ő a legnagyobb raritása és akkora kincse, amekkora Budapest összes múzeumaiban nem található [...] világitani fog még akkor is, mikor a Kultúrpalota minden bennevalóival és tartozékaival egyetemben rég om-ladékk lesz.” Világitani? Nevében fényleni? Valóban! Ha mindenképpen „nevet” akarunk a „gyiloknáthának” adni, akár jeles áldozatáról is elnevezhetjük! Hadd éljen a neve – a már olvasni is hanyatló utókor ajkán – legalább ebben túl! Lehet ekként számunkra a *flandri-spanyol nátha* így *Tömörkény-kór*, *Tömörkény-nátha* (11), de akár még inkább *Tömörkény-vész* (11) is, mivel a makkegészséges Tömörkény Istvánt is a vész viharával veszejtette el. De az is lehet, hogy 1917-ben őt még a muszkanátha (H3N8) utolsó föllángolása vitte el. Ő olyannyira nem volt tudatában náthája halálos voltának, hogy egyáltalán nem tervezte életműve összegzését, amikor is 50 évesen, 1917. április 24-én, néhány napi betegeskedés után végzett vele e kór. „S szegény, az ember [...] titkok ro-vója [...] elment, mint annyi millióan ez években: ígértes életük teljességében.” (10).

Az egyetlen igazán homályos folt már csak az a *Tömörkény-vésszel* kapcsolatban, hogy hogyan is halhatott meg 1917-ben a mi Tömörkényünk „spanyolnáthában”, ha e járvány Európában csak 1918-ban kezdődött. Talán ő volt az egyik legelső

Magyar László karikatúrája

áldozat? Vagy őt mégis a „jó öreg” muszkanátha vitte el? Utóbb a vita tovább gomolygott: 1918 márciusában már az amerikai Kansasban is föllángolt e kór, bár az Osztrák Nemzeti Irrattár szerint (Österreichisches Staatsarchiv) már 1917 tavaszán (13). Ha valakinek – e bonyodalmakat kerülendő – úgy kedvesebb, lehet alliterálva *Kaffka-kór*, vagy első zenével *Kaffka-nátha* (11), hiszen Kaffka Margit bizonyosan e nátházatos tüdővészbe veszett oda kiskamasz fiával néhány (talán éppen három) nap alatt.

Az „influenza(i)” kirekesztő nyelvtörője, a H1N1 betűbetegsége és egyéb orvul alkotott „orvosi” szószörnyek sora helyett pedig ajánlom ma és mindenkoron Tömörkényt, a Gyógyítót olvasni. Olvasásterápiaként nem csak lelkeinket edzheti a „fejlett világ” népbetegségeként terjedő búbaj ellenében, de

nyelvünket is újra hazaivá szelídíti, magyarrá edzi megint. Tömörkény tömör írásai ellen még az idő szűke sem lehet kifogás! Őt olvasni tömör kény! Olvassuk hát! Így igazán „világítani fog” emlékében az Irodalommal Gyógyító, a magyar embőr legjobb barátja.

IRODALOM

1. Bálint Sándor *Szegedi szótár* Budapest, Akadémiai Kiadó 1957.
2. Erkoreka Anton *Origins of the Spanish Influenza pandemic (1918-1920) and its relation to the First World War*. *J Mol Genet Med (Review)* 2009;3/2:190–4.
3. *Historical Estimates of World Population* (29 March 2013).
4. Kaffka Margit *Színék és évek* Budapest, Franklin-Társulat 1912.
5. Krúdy Gyula *Ferenc József bora* 1926. (<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/kornel-oroksege-13850/>) (letöltés: 2017. február 15.)
6. Krúdy Gyula *Kornél öröksége* 1928. (<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/a-xix-szazad-vizitkartyai-portrek-13150/kornel-oroksege-13850/>) (letöltés: 2017. február 14.)
7. Krúdy Gyula *A piros orrú ember* 1933. (<http://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Krudy-krudy-gyula-munkai-1/pesti-album-publicisztikai-irasok-19191933-151A9/1933-15ABB/a-piros-orru-ember-15ABC/>) (letöltés: 2017. február 14.)
8. *La Grippe Espagnole de 1918*. Institut Pasteur. Archived from the original on 17 November 2015.
9. Mokruszov, Igor *Origin and primary dispersal of the Mycobacterium tuberculosis Beijing genotype: Clues from human phylogeography* *Genome Research* 2005;15:1357–64.
10. Móricz Zsigmond *Tömörkény István* Nyugat 9 1917.
11. Nyáry Szabó László (é. n.): *Szabó-szótár* (idioletusom digitális kéziratban).
12. Patterson David K., Pyle Gerald F. *The geography and mortality of the 1918 influenza pandemic* *Bull Hist. Med.* 1991;65(1):4–21.
13. *Price-Smith Andrew T. Contagion and Chaos* Cambridge, MA: MIT Press 2008.
14. *Szegedi Híradó* 1890: 4. sz.
15. *Tömörkény István kéziratoss tájszótára* k. Magyar Tudományos Akadémia kézirat 1900.

„Néha azért nem ismerjük a kifejezés magyar megfelelőjét, mert már eltűnt a szaknyelvből és a mindennapi nyelvhasználatunkból is. Például elfelejtettük, hogy Ferenczi Sándor pályafutásának elején még tébolynak nevezte a paranoiát.”

Molnos Angéla
Magyar Orvosi Nyelv
2002;2/1:29.